

Prezentowana Czytelnikowi książka jest zbiorem szkiców i rozpraw, które stanowią pewną część dorobku naukowego zmarłej w ubiegłym roku Idy Sadowskiej (1964–2007). Jej studenckie fascynacje literackie dotyczyły przede wszystkim kultury dwudziestolecia międzywojennego. Ich efektem był wybór tematu pracy magisterskiej, którą poświęciła analizie powieści Stanisława Ignacego Witkiewicza *Pożegnanie jesieni*. Po jej obronie (w 1988 r.) rozpoczęła pracę w Instytucie Filologii Polskiej w Kielcach, najpierw jako asystentka w Zakładzie Teorii Literatury, potem przeniosła się do Zakładu Literatury Pozytywizmu i Młodej Polski. Staż naukowy odbywała na polonistyce toruńskiej, gdzie m.in. pod wpływem rozmów z Jerzym Speiną zwróciła baczną uwagę na mało jeszcze wówczas znaną szerokiemu ogółowi twórczość Ferdynanda Goetla. Wkrótce związała się ściśle z polonistyką Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego i pod patronatem Krzysztofa Dybciaka obroniła (w 1998 r.) pracę doktorską dotyczącą interpretacji prozy międzywojennej tego pisarza.

Goetel zaintrygował Sadowską jako człowiek obdarzony temperamentem podróżnika i nadmierną ciekawością świata, jako zapalony taternik i świadek egzotycznych wydarzeń w 1917 r. na terenie Turkiestanu. Sprowokował do historycznoliterackiego namysłu jako autor ciekawych reportaży podróżniczych: *Przez płonący Wschód* (1924), *Egipt* (1927), *Wyspa na chmurnej Północy* (1928), *Podróż do Indii* (1933), a także popularnych romansów: *Kar-Chat* (1923), *Serce lodów* (1930), *Cyklon* (1939) oraz autotematycznej powieści *Z dnia na dzień* (1926), która przyniosła mu światowy rozgłos. W rozprawie badaczkę interesował nie tyle Goetel – działacz społeczny (prezes PEN-Clubu i Związku Zawodowego Literatów Polskich, członek Polskiej Akademii Literatury i organizator tzw. kuchni literatów w czasie II wojny światowej), ile Goetel – powieściopisarz i twórca tekstów dokumentalnych, uważała bowiem, że w jego międzywojennym dorobku najbardziej wartościowe są te utwory, które świadczą o jego pasjach geograficzno-podróżniczych i które wpisują się w model nietypowej „geografii humanistycznej”, przeciwstawiającej się „popularnym wzorcom egzotyki”. Konstatowała w zakończeniu pracy:

Kiedy przyjrzymy się drodze twórczej Ferdynanda Goetla – od momentu młodzięcych juveniliów, przez fazę tekstów turkiestańskich, zakończoną eksperymentem formalnym, i dalej idąc, ku „geografiom literackim” i „romansom geograficznym”, aż po publicystykę regionalną oraz polityczną – zobaczymy, jak bardzo konsekwentne i w istocie jednorodne jest to dzieło. Stało ono zawsze na biegunie przeciwnym wobec literatury „narcystycznej”, skupionej na problemach estetycznych lub psychologicznej wiwisekcji. Zrodzone z autentycznych doświadczeń: najpierw taternickich, później wojenno-rewolucyjnych, a następnie podróżniczych, koncentrowało się na dawaniu świadectwa rzeczywistości widzialnej¹.

Wkrótce po obronie rozprawy doktorskiej ukazała się jej nieco zmieniona i poszerzona wersja książkowa zatytułowana *Egzotyzm i swojszczyzna w prozie Ferdynanda Goetla z lat 1911–1939* (Kielce 2000). Recenzent wydawniczy książki, Jan Prokop, pisał:

Praca Idy Sadowskiej przypomina dzisiejszemu czytelnikowi postać pisarza, który ze względu na swoje antykomunistyczne poglądy, a w szczególności zaangażowanie w sprawę Katynia, był w czasach PRL albo systematycznie przemilczany, albo kwalifikowany jako prohitlerowski kolaborant. Tematyka wymieniona w tytule pozwala autorce zarysować gros twórczości Goetla, który przed wojną zasłynął jako podróżnik, opisujący swoje przygody w egzotycznych krainach azjatyckiego wschodu [...] pod władzą bolszewików, ale także w Indiach, Egipcie czy na Islandii. Zderzenie cywilizacji, Zachód i Wschód, swoje i obce, wreszcie to samo ludzkie oblicze pod egzotycznym kostiumem, stają w centrum jego uwagi. Popularność Goetla tłumaczy się jednak nie tylko atrakcyjnym, egzotycznym tematem, [...] ale także sprawnością pióra, literacką zręcznością trafiania w oczekiwania czytelnicze, lekkością nieco kpiarskiego stylu, nieco ironicznego, zabarwionego humorem. [...]

Jest to książka o istotnej wartości naukowej, wręcz pionierska, po kilkudziesięciu latach wymuszonego milczenia przynosząca ogromny wkład w wiedzę o tym pisarzu, oparta na bogatym materiale, umiejętnie wykorzystanym. Czytamy ją z wielkim zainteresowaniem, gdyż wypełnia lukę w naszej znajomości także i literatury dwudziestolecia, ale co więcej, mimo naukowej ścisłości i skrupulatności, napisana jest z eseistycznym talentem².

Zainteresowanie Sadowskiej pisarstwem Goetla nie skończyło się na pracy doktorskiej i publikacji monografii na temat międzywojennej twórczości autora *Płonącego Wschodu*. Przez wiele lat współredagowała (wraz z Krzysztofem Polechońskim i Maciejem Urbanowskim) wielotomową edycję *Dzieł wybranych Ferdynanda Goetla*, której podjęło się krakowskie Wydawnictwo „Arcana”. Była autorką wyboru i opracowania pierwszego tomu tej edycji: *Pism podróżniczych* (Kraków 2004) i współredaktorką publikacji dzieł kolejnych:

¹ I. Sadowska, *Egzotyzm i swojszczyzna w prozie Ferdynanda Goetla z lat 1911–1939*, Kielce 2000, s. 255.

² Fragment recenzji wydawniczej J. Prokopa umieszczony na okładce książki *Egzotyzm i swojszczyzna w prozie Ferdynanda Goetla...*

Opowiadań (Kraków 2005), *Czasów wojny* (Kraków 2005), *Z dnia na dzień* (Kraków 2005), *Pism politycznych* (Kraków 2006). Edycję *Dzieł wybranych* poprzedziło wznowienie wspomnień pisarza *Patrząc wstecz* (Kraków 1998), do których napisała wstęp i sporządziła kompetentne przypisy.

Poza współuczestnictwem w reedycji utworów Goetla zajmowała się także innymi pracami edytorskimi – opracowała i ogłosiła w druku m.in. rękopisy listów Wacława Sieroszewskiego do Gustawa Daniłowskiego, Stefana Żeromskiego, Henryka Gierszyńskiego, Bolesława Wysłoucha i Józefa Piłsudskiego. Prace te wskazują, że po doktoracie nastąpiła pewna zmiana w poszukiwaniach naukowych Sadowskiej – po fascynacji dwudziestowieciem międzywojennym (Witkacy, Goetel) przyszła kolej na intelektualną penetrację wieku XIX. Jej pasje badawcze nadal koncentrowały się wokół historii reportażu i podróżopisarstwa, ale skupiły się przede wszystkim na literaturze epoki modernizmu i pozytywizmu, szczególnie zaś na interpretacji kulturowego uwarunkowania wyobrażeń przestrzennych w prozie młodopolskiej. Ciekawiła ją również krytyka literacka drugiej połowy XIX w. Efektem tych różnorodnych zainteresowań była publikacja kilkudziesięciu artykułów i rozpraw historycznoliterackich³ – zamieszczanych w wydawnictwach zbiorowych i periodycznych (m.in. lubelskie „Kresy”, krakowskie „Arcana”, kieleckie „Studia Filologiczne Akademii Świętokrzyskiej”, wileński „Respectus Philologicus”) – omawiających, poza twórczością dawnego ulubieńca Ferdynanda Goetla, utwory beletrystyczne i teksty krytycznoliterackie: Henryka Sienkiewicza, Elizy Orzeszkowej, Piotra Chmielowskiego, Zygmunta Wasilewskiego, Jana Kasprowicza, Jerzego Żuławskiego, Józefa Weyssenhoffa i in.

W ostatnich latach jej uwagę przykuły szczególnie dzieła Wacława Sieroszewskiego. Intrygujące pisarstwo tego młodopolskiego twórcy silnie związanego z tradycją literatury realistycznej, zaangażowanego w problemy społeczno-polityczne własnego narodu, preferującego romantyczno-służebny model literatury, a nie estetyzujący wzorzec sztuki modernistycznej (europejsko-wyzwolonej)⁴, a także niezwykle ciekawe i barwne życie tego legendarnego sybiraka, etnografa-samouka zauroczonego Jakutami, Japonią i Chinami, nieustrudzonego podróżnika, działacza PPS, legionisty i hagiografa Piłsudskiego, ministra propagandy w rządzie lubelskim w 1918 r., „człowieka wędrownego”, głęboko zanurzonego w historię – stały się przedmiotem trwałej fascynacji badaczki. Wyrazem tej naukowej pasji było kilkadziesiąt szkiców i studiów oraz napisana wspólnie z Grażyną Legutko książka *Bojownicy polskiej sprawy. Wacław Sieroszewski i Gustaw Daniłowski wobec myśli i czynu*

³ Bibliografia wszystkich prac Idy Sadowskiej znajduje się na końcu niniejszej książki.

⁴ Odwołuję się tu do ustaleń I. Sikory zawartych we wstępie do *Antologii liryki młodopolskiej*, Wrocław 1990, s. 3–43.

Józefa Piłsudskiego (Kielce 2007). Praca – skomponowana z dwóch wzajemnie się oświetlających i uzupełniających części – pokazywała jeszcze inny nurt zainteresowań Sadowskiej: w równej mierze co literatura zaczęło ją ciekawić życie społeczno-polityczne epoki utrwalone w dokumentach i źródłach. Na pierwszą część *Bojowników polskiej sprawy* złożyły się bowiem dwa eseje historycznoliterackie, prezentujące sylwetki polityczne młodopolskich „pogrobowców powstania styczniowego” – oprócz twórczości literackiej i publicystycznej uwzględniona w nich została zorientowana socjalistycznie-niepodległościowo działalność Sieroszewskiego i Daniłowskiego w ruchu społecznym i organizacjach bojowych, którym patronował Józef Piłsudski. Druga część książki gromadziła natomiast obszerny wybór materiałów źródłowych z lat 1898–1943, dotyczących tytułowego tematu – były to w ogromnej większości materiały nieznane, w większości do tej pory niepublikowane (listy Sieroszewskiego i Daniłowskiego do Piłsudskiego i odwrotnie; korespondencja wzajemna pisarzy, przybliżająca historię ich prywatnej znajomości, która z czasem przekształcała się w głęboką zażyłość; dzienniki, pamiętniki, wspomnienia; mowy, odezwy, druki ulotne i in.), wydobyte ze zbiorów rękopiśmiennych i archiwalnych (zarówno krajowych, głównie: Biblioteki Narodowej w Warszawie, Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie i Zakładu im. Ossolińskich we Wrocławiu, jak i zagranicznych: Biblioteki Polskiej w Paryżu i Instytutu Józefa Piłsudskiego w Nowym Yorku) oraz trudno dostępnych jednodniówek, gazet i czasopism. Publikacja tych dokumentów (opatrzonych przypisami i rzeczowym komentarzem edytorskim) wzbogaciła, jak stwierdził Stanisław Fita (recenzent wydawniczy książki), „w sposób istotny naszą wiedzę historyczną i historycznoliteracką, przywracając pisarzom, dziś coraz rzadziej przypominanym, należne miejsce w historii i zbiorowej pamięci społeczeństwa”⁵.

Zajmująca postać Sieroszewskiego na tyle pochłaniała myślenie Sadowskiej, że zamierzała mu poświęcić osobną monografię (obejmującą życie i twórczość pisarza), z czym związane były również jej plany habilitacyjne. Mimo iż przedwczesna śmierć badaczki uniemożliwiła realizację tych zamierzeń, opublikowane w różnych miejscach (na łamach czasopism i w książkach zbiorowych) szkice o autorze *Na kresach lasów* oraz wygłaszane na ogólnopolskich konferencjach naukowych referaty świadczą nie tylko o ogromnej wiedzy Sadowskiej na temat niezwykle różnorodnej (pod względem tematyczno-gatunkowym) twórczości legendarnego sybiraka i wnikliwej znajomości jego nietuzinkowej biografii, ale także o dojrzałości myślowej, której dowo-

⁵ Ostatnie zdanie z recenzji wydawniczej S. Fity, zamieszczone na okładce książki *Bojownicy polskiej sprawy. Wacław Sieroszewski i Gustaw Daniłowski wobec myśli i czynu Józefa Piłsudskiego. Wybór materiałów z lat 1898–1943*, Kielce 2007 (praca ukazała się w druku już po śmierci Idy Sadowskiej).

dzi zarówno wielokierunkowość analityczna studiów (wystąpień), jak i stale w nich obecne dążenie do burzenia stereotypu, do którego historycy literatury najczęściej postać Sieroszewskiego sprowadzali (pisarz-zesłaniec, wychowawca społeczeństwa, zmumifikowany socjalista-legionista, staruszek-kombatant itd.)

Artykuły Sadowskiej o Sieroszewskim pokazują nietypową osobowość artystyczną twórcy *Dwunastu lat w kraju Jakutów*, odrębną na tle epok, w których funkcjonował, wydobywają z jego dzieł oprócz powszechnie znanych rysów „egzotycznych” także cechy „swojskie”. Choć poruszają różnorakie zagadnienia, a myśl krytycznoliteracka autorki podąża często w odmiennych kierunkach interpretacyjnych, zestawione obok siebie tworzą spójną i logiczną całość. Bliższe przyjrzenie się owej całości – czyli temu, co badaczkę w Sieroszewskim najbardziej intrygowało, w czym upatrywała fenomen jego pisarstwa, w jaki sposób demitologizowała utarte sądy na jego temat, starając się jednocześnie podkreślać atrakcyjność jego tekstów dla współczesnego odbiorcy – umożliwia wydana pośmiertnie monografia (zbierająca wszystkie studia Sadowskiej o Sirce) *Wśród obcych i wśród swoich. Wacława Sieroszewskiego portret wielokrotny* (Kielce 2007). Tytuł zbioru sugeruje z jednej strony, że twórca *Tułaczy* należał do uniwersalnej kategorii „ludzi wędrownych” i że podróż pełniła w jego biografii funkcję fundamentalną, z drugiej – celowo nawiązuje do formuły tytułowej książki o Ferdynandzie Goetlu, uświadamiając, iż fascynacja twórczością Sirki była naturalną konsekwencją i zrozumiałą kontynuacją wcześniejszych zainteresowań naukowych badaczki.

Praca ta – mimo iż ma charakter otwarty, a teksty w niej zgromadzone zostały uporządkowane obcą ręką – jest, podobnie jak monografia Sadowskiej o Goetlu, pozycją ważną, wzbogacającą wiedzę historycznoliteracką o Sieroszewskim, przynoszącą próbę całościowego ujęcia jego pisarstwa (szczególnie w połączeniu z książką *Bojownicy polskiej sprawy*). Do tej pory bowiem współcześni badacze oglądali je z reguły wycinkowo (wyjąwszy A. Lama, autora hasła w *Obrazie literatury polskiej* i przedmowy do dwudziestotomowej edycji dzieł pisarza). Najczęściej interesowały ich wątki odrębne: problematyka syberyjska (np. H.M. Małgowska, A. Kuczyński), orientalizm (np. M. Podraza-Kwiatkowska, Z. Kempf, A. Kuczyński), tematyka antropologiczna (np. A. Zawadzki), zagadnienia etnograficzne (np. M. Pędracki), związki z naturalizmem (D. Knysz-Rudzka, J. Kulczycka-Saloni), osobliwości stylu (np. J. Panasewicz) albo też intrygujące fakty biograficzne (np. A. Sieroszewski, B. Cywiński)⁶.

Sadowska starała się w swych interpretacjach owe różnorodne wątki łączyć, a ustalenia krytycznoliterackie scalać i weryfikować. Przyglądając się wybranym aspektom życia i twórczości Sieroszewskiego, nie tylko próbowała

⁶ Zob. bibliografię zamieszczoną na końcu książki *Wśród obcych i wśród swoich. Wacława Sieroszewskiego portret wielokrotny*, pod red. G. Legutko, Kielce 2007, s. 277–289.

docierać do sedna osobowości pisarza, wskazywać najważniejsze momenty jego burzliwej biografii, omawiać najciekawsze tematy jego dzieł, komentować przekonania polityczne i światopoglądowe, ale także przypominać jego rolę i istotne miejsce na mapie literatury realistycznej i modernistycznej. Najbardziej interesowały ją doświadczenia egzotyczne bohaterów prozy Sieroszewskiego, ich „życiowe próby” w konfrontacji z niecodziennymi wydarzeniami i obcą kulturą, oryginalne deskrypcje przestrzeni syberyjskiej (rzadko wpisujące się w martyrologiczny stereotyp „więzienia bez krat”), problem europejskiej tożsamości twórcy, silne związki z Jakucją i Jakutami. Nie zapominała jednakże również o odsłanianiu patriotycznego oblicza Sirki – konsekwentnego orędownika „polskiej sprawy”, działacza zaangażowanego w wydarzenia rewolucji 1905 roku, związanego z obozem politycznym Józefa Piłsudskiego, pisarza poszukującego łączności pokoleniowej z takimi twórcami, jak: Adam Mickiewicz, Henryk Sienkiewicz, Eliza Orzeszkowa, Maria Konopnicka, Stefan Żeromski, Andrzej Strug czy Gustaw Daniłowski. Słowem, starała się pokazywać, iż w jego przypadku antyteza: obcość / rodzimość była raczej naturalną symbiozą niż wydumanym konfliktem.

*

Niniejszy zbiór, zatytułowany *Od Witkacego do Jana Pawła II. Itineraria literackie* (przy czym tytuł nie ma nic wspólnego z prowokacją czy chęcią epatowania odbiorcy, narzuca go po prostu tematyka szkiców), obejmuje wszystkie – poza tekstami o Sieroszewskim – napisane przez Idę Sadowską artykuły. Zostały one uporządkowane według dwóch kryteriów. Podstawową, najobszerniejszą, część książki stanowią prace opublikowane za życia autorki – począwszy zatem od debiutu naukowego, interpretacji *Pożegnania jesieni* Stanisława Ignacego Witkiewicza, poprzez teksty o K. J. Gałczyńskim, F. Goetlu i Z. Wasilewskim, a skończywszy na szkicu *13 zdań o Janie Pawle II*, omawiającym reakcję Jarosława Iwaszkiewicza na wybór Papieża-Polaka. Jest tych prac trzynaście, każda z nich została opatrzona metryczką informującą o miejscu pierwodruku. W obrębie tej części zastosowano układ chronologiczny, motywujący zarówno tytuł całości, jak i – co ważniejsze – pokazujący rozwój zainteresowań badaczki, drogę jej poszukiwań i wyborów, przeobrażających się z upływem czasu fascynacji kulturowych, a także ewolucję warsztatu krytycznoliterackiego i zmieniający się wraz z dojrzałością naukową sposób oglądu dzieł.

Drugą, znacznie skromniejszą, częścią książki (bo mieszczącą tylko cztery artykuły) jest aneks. Znalazły się w nim prace niepublikowane, ale przez autorkę wykończone i złożone do druku. Obejmują interpretację twórczości

powieściopisarzy, publicystów i podróżników XIX-wiecznych, szczególnie przez Sadowską cenionych i lubianych (zwłaszcza w wypadku H. Sienkiewicza i J. Żuławskiego). Porządkiem tej części rządzi chronologia powstania tekstów.

Całość zamyka spis wszystkich prac Idy Sadowskiej (zarówno tych ogłoszonych w pozycjach zwartych, wydawnictwach zbiorowych, czasopismach i periodykach, jak i tych, które czekają jeszcze na druk).

Pojemną formułą, wspólną dla wyborów literackich Sadowskiej, istotą problematyki większości utworów przez nią analizowanych, a także figurą życiowych (pozaliterackich) pasji autorki jest podróż – rozumiana wielofunkcyjnie, jako: droga „od-do”, „wędrowka po tematach”, motyw literacki, wreszcie jako peregrynacja wiodąca do odkrywania i poznawania nieznanymi światów. Można powiedzieć, że podróżowanie – autentyczne i mentalne – było dla niej sposobem i na życie, i na badanie literatury. Mogłaby zapewne powtórzyć za swym ulubionym pisarzem, Ferdynandem Goetlem:

Podróż to niepokój, to ucieczka przed czymś i do czegoś. Podróż daje wyżycie, które zasadza się zarówno na zmęczeniu fizycznym i duchowym. Po każdej podróży przychodzi druga podróż – przetrawianie, przełamywanie w sobie wchłoniętych rzeczy⁷.

Otoczający świat (także świat fikcji literackiej) stanowił dla Sadowskiej swego rodzaju wyzwanie, na które odpowiadała krytycznoliterackim oglądem podróży pisarskich w głąb nieznanymi przestrzeni i kultur, podróży próbujących ogarnąć chaos „zdarzeń i wrażeń”, weryfikować różne systemy wartości, odsłaniając przy okazji własny światopogląd. Interpretacje literackich podróży umożliwiały zatem badaczce również odbywanie prywatnej, tej najistotniejszej, podróży – w głąb siebie. Dlatego też tematykę większości szkiców prezentowanych w niniejszej książce trafnie dookreśla jej podtytuł: *itineraria literackie*. Są one bowiem swoistymi planami czy dziennikami „podróży literackich”, zapisami osobistych poszukiwań historycznoliterackich, ścieżkami tropiącymi ulubione wątki, a nade wszystko drogami wiodącymi do odkrywania prawdy o twórcach epok minionych.

Grażyna Legutko

⁷ *Wśród zagadnień życia umysłowego. U Ferdynanda Goetla*, „Tygodnik Ilustrowany” 1933 nr 17, s. 325.